

O DESNEM PRILASTKU V SLOVENŠČINI

SS 1976, str. 465–9 našteva pri podredno zloženih samostalniških frazah med drugim ujemalne desne prilastke in neujemalne imenovalne, tj. tipa *človek žaba* (tu se sklanjata jedro in prilastek: roditelj *človeka žabe*) in *hotel Turist* (tu se sklanja samo jedro: roditelj *hotela Turist*).

Hotel Turist pomeni 'hotel, imenovan Turist' (NSS, str. 50) in ustrezno vsi primeri te vrste, navedeni v SS 1976. Vendar je v resnici pomen tipa širši. Martina Križaj-Ortar («O samostalniškem prilastku v imenovalniku», JiS 30, 1984/85, str. 84) omenja (po Toporišičevem ustnem predlogu) *beseda človek* 'beseda, ki ima izrazno-pomensko podobo človek'. Dodajam primer, v katerem prilastek izraža kraj: *Univerzitetni klinični center Ljubljana* 'univerzitetni klinični center, imenovan Ljubljana'. Iz svojega rokovnika navajam naslednje primere še širše (a neknjižne) rabe in dodajam nepopolne oznake pomena: *pismo Kolar* 'pismo od Kolarja, Kolarju, o Kolarju', *račun Zagreb* 'račun iz Zagreba, plačljiv v Zagrebu', *dopis dekanat* 'dopis z dekanata, dekanatu, o dekanatu', *predavanje Simmler* 'Simmlerjevo predavanje, o Simmlerju', *konzultacija Krek* 'konzultacija s Krekom', *vozni red Avstrija* 'vozni red, veljaven v Avstriji' itd. Primeri kažejo, da so skladijske in pomenske zveze med jedrom in prilastkom zelo raznovrstne. Namesto *hotel Turist* bom zato uporabljal zgled *pismo Kolar*, ker ta lepše ponazarja skladijske in pomenske razsežnosti tipa, *hotel Turist* pa bo tu zastopal primere s pomenom 'biti imenovan'. – Skladijska in pomenska pisanost je pri tipu *pismo Kolar* skoraj pričakovana, če se postavimo na stališče, da so neujemalne imenovalne podredno zložene samostalniške fraze v prvi vrsti neujemalne, pri teh, kot je znano, vlada zunaj imenovalnih skladijska in pomenska mnogoobraznost. Zgodovinsko gledano se je tip *hotel Turist* skladijsko in pomensko razširil v tip *pismo Kolar* najbrž prav pod vplivom neimenovalnih primerov.

V tipu *človek žaba* je pomen 'biti (kot) kaj' ali 'biti imenovan' (zelo podobno Križaj-Ortar, str. 83). Drugi pomen – spodaj ga zastopa zgled *sirota Jerica* – je enak pomenu podtipa *hotel Turist*.

Znano je, da se *mesto Ljubljana* prevladujoče pregiblje kot *sirota Jerica*, *vas Mostec* pa prevladujoče kot *hotel Turist*. *Mesto Ljubljana* pomeni 'mesto, imenovano Ljubljana', zato nas ne moti, da je v podtipu *sirota Jerica*. A zakaj ni tudi *vas Mostec* prevladujoče kot *mesto Ljubljana*? Možen odgovor je, da se je ta *vas* prvotno imenovala *Na mostecu*, ne *Mostec*, da je bila torej izhodiščna samostalniška fraza *vas Na mostecu*, tu pa je bilo skladijsko in pomensko razmerje med *vas* in *mostec* prezapleteno, da bi se mogla ta samostalniška fraza skržiti po podtipu *sirota Jerica*, temveč se je lahko skrajšala samo po širšem tipu *pismo Kolar*. Počasi se je lastno ime *Na mostecu* spremenilo v *Mostec*, tako da bi zdaj *vas Mostec* lahko prestopilo v podtip *sirota Jerica*, vendar se to zgodi le obrobno (roditelj *vasi Mosteca* se mi zdi možen). Sicer pa so kot znano samostalniške fraze s pomenom »biti imenovan« lahko v tipu *pismo Kolar* (v podtipu *hotel Turist*).

Podobno se da razložiti razločke v sklanjanju moških in ženskih krstnih imen + priimkov: *France Prešeren*, roditelj prevladujoče *Franceta Prešerna*, proti *Ivanka Mežan*, roditelj *Ivanke Mežan*. *France Prešeren* spada k podtipu *sirota Jerica* ('France, imenovan Prešeren«), *Ivanka Mežan* pa vsaj prvotno k tipu *pismo Kolar*. Zakaj ni tudi *Ivanka Mežan* kakor *France Prešeren*? Pri *Ivanka Mežan* je bilo zaradi priimkododeljevalnih običajev in predpisov skladijsko in pomensko razmerje med krstnim imenom in priimkom vsaj prvotno zapleteno, namreč 'Ivanka, ki je od Mežanovih, od Mežana' (prim. *Ivanka Mežanova*, starejša *Ivanka Mežanka*) ipd., odtod pa je možna skržitev le po tipu *pismo Kolar*. Podobno

gospa Mežanova > *gospa Mežan*, družina Mežanovih > družina Mežan, vila Mežanovih > *vila Mežan*. Če se tip *pismo Kolar* še krči, tako da se jedro zamolči, gre novo jedro iz desnega prilastka po ničti sklanjatvi: *od (sošolke) Mežan se nismo poslovili, pri (družini, kmetiji) Mežan so klali*. Podobna skrčitev pri nepriimkih: v (*besedi*) *človek sta dva zloga*.

Gornja razlaga mesta *Ljubljane* proti vasi *Mostec* in *Franceta Prešerna* proti *Ivanki Mežan* želi biti zgodovinska. Sedanje opisne razmere so mogoče že preurejene, pač ker pomenita podtipa *sirota Jerica* in *hotel Turist* isto in so zato prehodi med njima možni. Tako spada po SS 1976, str. 231, 467 *Ivanka Mežan* opisno k ujemalnim primerom (in se *Mežan* sklanja po ničti sklanjatvi). Križaj-Ortar, str. 85 opozarja na občine *Šiške* (ujemalno) proti občine *Vič* (neujemalno imenovalno) in meni, da »se sklanja le tisto določilo, ki se v imenovalni obliki ujema z jedrom v spolu, sklonu in številu«. Ta domneva se mi zdi omiljena (saj je ponekod možno oboje, ujemalno in neujemalno imenovalno) verjetna. V podkrepitev navajam ujemanje v primerih kot *Ana Jeza*; ti imajo tudi roditelja *Ane Jeze* (SS 1976, str. 226, 237). Vendar je tu enako možna zgodovinska razlaga: tako ujemanje je mogoče nastalo pod (kajpak napačnim) vtisom, da so priimki na -a ob ženskih krstnih imenih zgolj za ženske (prim. *Marija Vera*) in kakor da ne pridobljeni od družine ali od moškega člana družine, zato s skladenskim in pomenskim razmerjem med krstnim imenom in priimkom kot pri moških krstnih imenih + priimkih, odtod delni prestop v »njihov« podtip *sirota Jerica*.

Milan Dolgan

Pedagoška akademija v Ljubljani

SMISELNE ZVEZE

Poglavje iz pravkar izišle knjige: *Preizkušanje jezika*, ki sestavlja skupaj s knjigo *Spoznavanje jezika* (1983) zaključeno celoto.

Zgodbo (sporočilo) primerjamo z organizmom živega bitja. Zgodba, ki je kvalitetna, nastaja iz doživljajske, to je miselne in čustvene rasti. Kakor so posamezni organi odvisni med seboj, tako je tudi z deli ali prvinami zgodbe. Razlika med organizmom in zgodbo je v tem, da je zgodba usmerjena v potek od začetka proti koncu, medtem ko je v organizmu ta potek manj hiter in izrazit.

Organizem zgodbe opazujemo ali bolj v glavnih obrisih, tako da ugotavljamo zgradbo zgodbe, lahko pa seveda ta organizem in to zgradbo opazujemo bolj natančno, slovnično analitično. V tem primeru se ne moremo lotiti kake velike zgodbe, kot je na primer učbenik ali povest, ampak nas način dela (analitičnost) sili, da obravnavamo manjšo zgodbo. Za slovnico pa je še to preveč, tako da medsebojno odvisnost delov v kakem jezikovnem organizmu najraje opazuje v zelo omejenem obsegu dveh sosednjih stavkov. Mislimo, da je treba najti stičišče med slovnično in tako imenovano literarno analizo.

Medsebojna odvisnost delov je povezanost teh delov, so »zveze« med njimi. Ko pravimo, da so te zveze smiselne ali logične, se zavedamo, da je naša analiza predvsem razumska in slovnično formalna, medtem ko je celovitost pojava večkrat zapostavljena.

Smiselnost ali logičnost zvez pomeni, da se ne ukvarjamo z besedili, v katerih iz kakršnegakoli vzroka ni tako imenovane rdeče niti, ni osredotočenosti in logike, ampak je